

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора
Петренко Оксани Борисівни
на дисертаційне дослідження Кравченко Оксани Олексіївни
**«Освітньо-просвітницька діяльність
Пролеткульту України у структурі
суспільно-історичних змін (1917–1932 рр.)»**,
представлене на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

1. Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

У Довгостроковій стратегії розвитку української культури (2016) зазначено, що реформування сфери культури є одним з основних завдань як гуманітарної політики, так і політики соціально-економічного розвитку України, побудови сучасної демократичної держави на засадах загальнолюдських цінностей із збереженням самобутніх традицій та культурно-історичних цінностей.

В основу Стратегії покладено результати дослідження стану розвитку української культури, проведеного державними та недержавними інституціями, міжнародними організаціями та незалежними експертами.

Відтак, задля ефективної реалізації стратегії вивчення історії освітньо-просвітницької діяльності різноманітних соціальних інституцій, у тому числі й пролеткульту України є не лише актуальним, але й необхідним.

Актуальність дослідження підсилює суперечливість і неоднозначність оцінки ролі Пролеткульту: від тверджень про те, що Пролеткульт зіграв роль певного культурного буферу в процесі переходу від «буржуазної» культури до «радянської», був організаційним центром усього естетичного життя робітничо-трудової частини населення країни (Н. Рославець); до сформованих у радянський період стійких негативних оцінок (які пояснюються, значною мірою, опозиційним ставленням його керівника – О. Богданова до більшовицької диктатури) Пролеткульту як класово обмеженого, псевдореволюційного, вульгарно-культурного руху. Тому дослідження О. О. Кравченко, що визначає реальну роль організації, метою якої було створення пролетарської культури в Україні, є, безперечно, на часі.

Важливо відзначити, що дисертаційне дослідження є складовою наукових тем кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер 0111U009198), «Актуальні проблеми соціально-педагогічної теорії та практики» (державний реєстраційний номер 0111U007547) та держбюджетних тем «Становлення та розвиток педагогічного краєзнавства в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)», 2010–2012 рр. (державний реєстраційний номер 0111U000212), «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)», 2013–2015 рр. (державний реєстраційний номер 0113U000331), Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного

підпорядкування МОН України та НАПН України при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті дослідження дисертанткою:

- обґрунтовано концептуальні засади та методологію дослідження розвитку пролеткультівського руху як складного, суперечливого і хвилеподібного процесу, що відбувався у контексті суспільно-політичних, соціально-культурних і педагогічних детермінант;

- виявлено і розкрито сутність та зміст (організаційна структура, принципи, форми) освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України з його суперечностями, кризами і здобутками в контексті суспільно-історичних змін у 1917–1932 рр.;

- визначено мету (освітній і культурний розвиток пролетаріату), завдання (теоретичне обґрунтування поняття «пролетарська культура»; створення відповідних організаційно-педагогічних умов для виявлення та розвитку творчого потенціалу робітничого населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва і науки; методичне і практичне забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах) і напрями (освітньо-виховний та культуротворчий) освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту як самодіяльної добровільної громадської організації;

- з'ясовано передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій (суспільно-політичні, соціально-економічні, освітньо-культурні), охарактеризовано зародження та розвиток Пролеткульту як організації всесоюзного рівня, розкрито особливості утворення і діяльності Всеукраїнського Пролеткульту;

- здійснено історико-педагогічні рефлексії щодо діяльності Пролеткульту в Україні, на основі чого встановлено, що його освітньо-просвітницька діяльність в умовах суспільних перетворень, реформування усіх сфер життєдіяльності висунула концепцію культурного розвитку з подальшим упровадженням новаторських форм та методів навчально-виховної, просвітницької діяльності за допомогою широкої мережі освітніх закладів.

3. Нові факти, одержані здобувачем.

Дисертаційна робота О. О. Кравченко є комплексним теоретико-методологічним дослідженням, у якому цілісно представлено переосмислення вузлових моментів культурної історії на основі сучасних підходів та інтерпретацій не лише заради переосмислення, а заради побудови нової, об'єктивної, справедливої картини нашого недавнього минулого.

У роботі проаналізовано **форми** реалізації основних напрямів освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту: освітньо-виховного – словесні (лекція, бесіда, дискусія (форми: **вечори** питань і відповідей, клубна пошта, культ-лотерея, культ-фанти), **обговорення**, мітинг, збори, консультація,

робота над книгою, інструктаж); практичні (політігри (політрулетка, політлотерея, політтир, політбазар, політфанти, політаукціон, політзагадки, політлото), огляди новин за рубежем, вечори питань і відповідей, спогади про життя і побут робітників до і після революції, агітсуди, історичні суди, «суд над клубом», гучні читальні, вечори книги, листування, «живе кіно», «живий журнал», «кіновечори», екскурсії на виробництво, зустрічі, ігротека, домашня робота); наочні (демонстрація, книжкові виставки, дошка змагань і вітрина відгуків, стінгазети, реферативні повідомлення, оформлення зразків документів, виставки творчих робіт членів клубу, екскурсії на виробництво); культуротворчого – студійна робота: літературна, театральна, музична, образотворчого мистецтва;

уточнено поняттєво-категорійний апарат досліджуваної проблеми (Пролеткульт, освітньо-виховна та культуротворча діяльність); наукове коло українських діячів пролетарської культури (В. Блакитний, В. Коряк, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий та ін.) і регіональну мережу установ Всеукраїнського Пролеткульту (Київ, Одеса (Тираспіль, Маріуполь), Катеринослав, Волинь, Донбас (Ахтирка, Слов'янськ, Овідіополь), Єлизаветград, Миколаїв, Голтський (Первомайський), Полтава (Кременчук), Житомир, Чернігів (Глухів); причини та наслідки ліквідації організацій Пролеткульту в СРСР та УСРР зокрема;

подальшого розвитку набули аналіз опублікованих і неопублікованих джерел згідно із запропонованою в дисертації класифікацією та висвітлення історіографії досліджуваної проблеми на основі хронологічного та проблемно-тематичного підходів; дослідження «українського питання» у діяльності пролетарських культурно-просвітницьких організацій, з'ясування ролі і місця Пролеткульту у системі українських літературно-мистецьких організацій досліджуваного періоду; систематизація досліджень різнобічної діяльності пролеткультівських установ у досліджуваній період, згідно із запропонованою в дисертації класифікацією.

Заслуговує на увагу концепція дослідження, яка розроблена авторкою на засадах використання системно-хронологічного підходу, за якого системоформуючою концептуальною ідеєю дослідження є виокремлення двох провідних напрямів освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту – освітньо-виховного та культуротворчого.

4. *Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.*

Аналіз тексту дисертації О. О. Кравченко, автореферату та змісту публікацій дисертантки дають змогу стверджувати, що нею скурпульозно і добросовісно опрацьовано значний масив літератури (1130 позицій, з яких 384 архівних джерела), на підставі розгляду якої сформульовано власне бачення досліджуваної проблеми.

Зауважимо, що дисертаційна робота характеризується змістовністю та обґрунтованістю викладених **позицій**, демонструючи культуру наукового мислення, уміння за допомогою **застосування** комплексу загальнонаукових та

спеціальних методів синтезувати емпіричний та теоретичний рівні наукового дослідження, порушувати і розв'язувати наукові проблеми, аргументовано й переконливо викладати матеріал.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження О. О. Кравченко достатньо обґрунтовані й достовірні.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційна робота О. О. Кравченко містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальне наукове завдання.

Основні положення і результати дослідження *упроваджено* у практику роботи п'ятох ВНЗ України, а також Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, що підтверджено відповідними довідками.

Основні положення дослідження використані у процесі підготовки посібників «Теорія та історія соціального виховання» (2013), «Історія соціальної роботи» (2016); монографії «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)» (2015), що вважаємо особливо цінним з огляду на тему дослідження.

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Не викликає сумніву практична значущість пропонованого дослідження, позаяк фактологічний матеріал і джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії педагогіки і українського шкільництва та при написанні навчальних посібників і підручників з історії педагогіки, історії української культури. Матеріали дослідження можуть бути використані у роботі закладів Міністерства культури України та Міністерства освіти і науки України (театрів, музичних шкіл, бібліотек, музеїв, культурних центрів, шкіл мистецтв, будинків культури, палаців творчості), державних органів, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, координаційних центрів та комітетів дитячих організацій, об'єднань та ін.; сприятимуть удосконаленню та урізноманітненню змісту, форм і методів діяльності сучасних закладів позашкільної освіти та громадських організацій тощо.

7. Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, висновків до роботи, списку використаних джерел, додатків. Дослідження системно організоване: чітко окреслено його об'єкт, предмет і мету, сформульовано завдання, забезпечено відповідність завдань та висновків, які логічно випливають зі змісту основного тексту дисертації.

У першому розділі – *«Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту (1917–1932)*

pp.)» – представлено історіографію та здійснено аналіз джерел дослідження, обґрунтовано методологію та уточнено категорійно-понятійний апарат досліджуваної проблеми.

У розділі привертає увагу репрезентативна джерельна база дисертаційного дослідження, яку авторка доцільно систематизувала, скориставшись історичними коректними критеріями. Вивчення такого значного масиву філософських, соціологічних, історичних, психологічних джерел дало О. О. Кравченко підстави для формулювання обґрунтованих наукових висновків, що засвідчили високу методологічну культуру дисертантки.

На схвалення заслуговує розроблена авторкою за допомогою методу історичного моделювання логіко-структурна модель організаційно-педагогічних засад освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні (1917–1932), представлена (рис. 1.1., с.74).

У другому розділі – *«Становлення та розвиток Пролеткульту (друга половина 1917 р. – 1932 р.)»* – з'ясовано передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій, охарактеризовано зародження та розвиток Пролеткульту як організації всесоюзного рівня, розкрито особливості утворення і діяльності Всеукраїнського Пролеткульту.

У розділі доведено, що в період становлення Пролеткульту виникло дві моделі його діяльності: одна – автономна, яка здійснювалася пролеткультівцями, інша – розглядала організацію як частину позашкільної освіти дорослих у складі Наркомпросу, який у ті роки об'єднував не лише освітню галузь, а й культуру, дозвілля громадян, що значно розширювало сферу його діяльності. З'ясовано, що процеси українізації зумовили появу постанови Всеукраїнської ради Пролеткульту (1924) про українізацію своєї роботи, мотивували внесення змін до «Положення про Всеукраїнський Пролеткульт», як-то: ведення діловодства українською мовою; створення україномовних робітничих театрів, студій; активізація української культури. Незважаючи на складні умови (політичні утиски, погане фінансування, постійну критику щодо невикористання української мови та остаточний відхід із Пролеткульту українських діячів), з поступовою українізацією на хвилі політики коренізації відбулося поживлення подальшої роботи організації, адже збільшувалося число прихильників, які входили до лав учасників пролеткультівського руху.

У третьому розділі – *«Організаційні засади і принципи діяльності Пролеткульту в Україні (1917–1932 рр.)»* – здійснено аналіз основних засад діяльності пролеткультівських організацій і визначено принципи їх освітньо-просвітницької діяльності.

Схвально, що у розділі О. О. Кравченко не лише визначила, а й обґрунтувала провідні принципи освітньо-просвітницької діяльності пролеткультівських організацій як основоположні ідеї, що визначили зміст процесу освітньо-виховної та культуротворчої діяльності в умовах самодіяльності Пролеткульту.

Цілковим зрозумілим і обґрунтованим є звернення авторки роботи до відомого й маловідомого наукового доробку ідеологів Пролеткульту: О. Богданова, В. Полянського, В. Плетньова, В. Коряка, В. Еллана-Блакитного, М. Хвильового, А. Петрицького та ін. Актуалізація праць названих науковців дала змогу усвідомити духовне значення спадщини пролетарських учених для історії вітчизняної освіти. Наприклад, як по-сучасному звучить цитата з праці О. Богданова «Идеал воспитания» про те, що сутність виховання як соціального явища полягає в тому, щоб підготувати людину до виконання тої ролі, тих функцій, які їй у системі суспільства доведеться виконувати (с.207).

У четвертому розділі – *«Зміст та напрями освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні»* – схарактеризовано робітничий клуб як осередок освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту, визначено зміст і форми освітньо-виховної та культуротворчої діяльності студій Пролеткульту, а також виокремлено наукову складову його діяльності.

Науковий пошук дав змогу О. О. Кравченко представити форми клубної роботи у вигляді рисунка 4.1 (с. 271), схарактеризувати й представити специфіку кожної з масових, групових та індивідуальних форм, проілюструвати їх конкретними прикладами.

Здобутком дисертантки можна вважати здійснений нею аналіз діяльності гуртків, які мали конкретно-цільовий характер: наукові, суспільно-політичні, природничо-наукові, з вивчення релігійних питань, виробничих і наукових винаходів, поліпшення умов праці, профруху, художні (музичні, літературні, театральні) та ін.

У п'ятому розділі – *«Історико-педагогічні рефлексії щодо освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні»* – схарактеризовано «українське питання» у діяльності пролетарських культурно-просвітницьких організацій, з'ясовано місце Пролеткульту у системі українських літературно-мистецьких організацій досліджуваного періоду, визначено суперечності та новаторську діяльність Пролеткульту як історико-педагогічного феномену.

Дисертанткою з'ясовано, що саме Всеукраїнський пролеткульт вирізнявся гостротою національного питання – стосовно вживання української мови, внаслідок чого поступово було українізовано його діяльність: відкривалися українські студії, робота велася українською мовою, навчальні програми доповнювалися курсами з вивчення української мови, створювалися українські театри, українізувалися діючі театри, поступово усі вистави були українською мовою («Вірінея», «В темну ніч минулого», «Великий комунар», «Комуна в степах» та ін.), активізувався україномовний друк матеріалів (наприклад, поезія «Червоний травень», «Вечір», «В кар'єрі», «Зміна на шахті», «У лаві») тощо.

Додатки до роботи є інформативними і слугують вагомим науково-методичним підґрунтям для заглиблення у досліджувану проблему.

Дисертаційна робота **О. О. Кравченко** за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дисертаційним дослідженням.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертанткою результатів, відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо деякі зауваження й побажання до змісту роботи:

1. Цілком справедливо, на нашу думку, крім підходів, на яких вибудоване дослідження, здобувачка характеризує методологічні принципи дослідження. Однак не зовсім зрозумілим є вибір саме цих принципів як центральних понять, що пронизують систему знань про досліджуваний феномен.

2. У дисертаційному дослідженні авторкою досить ґрунтовно проаналізовано сукупність підходів, які склали методологічну основу дослідження, як-то: системний, структурний, функціональний, логічний, історичний, конкретно-історичний, синергетичний, парадигмальний, соціокультурний, антропологічний, формаційний, модерністський, аксіологічний (с. 62-67 дисертації). При цьому у концептуальних засадах дослідження провідним визначено системно-хронологічний підхід до розгляду пролеткультівського руху, який не виправдано зігноровано у методологічній основі. Водночас, на нашу думку, зазначені підходи іноді дублюють один одного. Так, синергетичний підхід може містити в собі й системний, й функціональний, й системно-хронологічний; історичний – фактично об'єднує конкретно-історичний та ретроспективний; соціокультурні до певної міри дотичний з формаційним, методологічні апарати яких, зрозуміло, можуть перетинатися на засадах міждисциплінарності проведеного авторкою дослідження.

3. Вважаємо, що класифікація джерельної бази мала б здійснюватися з урахуванням критеріального підходу, позаяк дисертантка, виокремлюючи відповідні групи джерел, не визначає жодного критерію, покладеного в основу такого поділу. Відтак, запропонована О. О. Кравченко класифікація побудована на основі декількох критеріїв (і, відповідно, класифікацій), що призвело до певних логічних суперечностей, оскільки неоднозначність критеріїв (одні побудовані за формою відбиття дійсності, інші – за способом фіксування інформації, треті – за об'єктом відбиття тощо) спричинила неоднозначність виокремлених груп.

4. З роботи не зрозуміло, чи знаходили втілення у діяльності пролеткульту України теорії зарубіжних вчених-педагогів, філософів, соціологів, культурологів та як саме це відбувалося на кожному у виділених авторкою етапів розвитку досліджуваного феномену.

5. Висновки до розділів занадто розлогі, завеликі за об'ємом, подекуди нагадують детальний звіт про здійснену роботу, однак не містять вищого рівня узагальнення, конкретизації.

Утім, висловлені зауваження та побажання – не виклик авторці дослідження, вони аж ніяк не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої роботи і є швидше приводом для наукової дискусії та науково-методологічної рефлексії.

9. Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Основний зміст і результати дисертаційного дослідження висвітлено у 54 наукових працях (2 у співавторстві), серед яких: 2 монографії (1 у співавторстві), 26 статей, які відображають основні наукові результати дослідження, з них 7 – у зарубіжних періодичних фахових виданнях, 15 – апробаційного характеру, 11 праць додатково відображають наукові результати дисертації, з них 2 посібники (1 у співавторстві). На основі аналізу змісту цих публікацій можна констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, які було отримано в результаті проведеної роботи, у друкованих працях викладено достатньо повно.

10. Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Зазначимо, що структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в авторефераті, повністю відображають основні положення дисертації.

11. Висновок.

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження О. О. Кравченко «**Освітньо-просвітницька діяльність пролеткульту України у структурі суспільно-історичних змін (1917–1932 рр.)**» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагомое теоретичне і прикладне значення, повністю відповідає паспорту спеціальності, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567) та іншим інструктивним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо докторських дисертацій, а її автор – Кравченко Оксана Олексіївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри
теорії і методики виховання Рівненського
державного гуманітарного університету

О. Б. Петренко

